

УДК 297.4:128:1:2

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-02>

ІДЕЯ «DIVINE LOVE» У СУФІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА МЕТАФІЗИЧНІ АСПЕКТИ

БІЛОКОПИТОВА, НІНА¹

Анотація

Стаття присвячена аналізу концепту божественної любові (*divine love*) у суфійській традиції крізь призму соціально-філософського дискурсу. У центрі уваги – осмислення любові не лише як містичного переживання, а як універсального принципу, що формує суспільні відносини, моральні норми та антропологічні ідеали. Божественна любов у суфізмі виступає основою для становлення ідеалу досконалої людини (*al-Insān al-Kāmil*), яка уособлює інтеграцію духовних та соціальних вимірів існування, здатних гармонізувати індивідуальне й колективне буття. Загальна мета дослідження полягає у всебічному аналізі концепту божественної любові (*divine love*) у суфійській традиції з точки зору її метафізичних, антропологічних та соціально-етичних вимірів, а також у виявленні її значення для сучасної соціально-філософської та релігієзнавчої думки. Соціально-філософський аналіз дозволяє співставити суфійське розуміння любові з християнським вченням про *theosis* та ідеєю універсальної душі у неоплатонізмі, а також із сучасними концепціями філософської антропології (М. Шелер, Г. Плеснер). Підкреслено, що суфійська любов не лише формує духовну особистість, але й задає соціальний ідеал співжиття, де гармонія між людьми можлива лише на основі любові як метафізичної й етичної сили. Було запропоновано міждисциплінарну модель аналізу, що поєднує метафізику, практику, етичні та соціальні аспекти. Зроблено висновок, що концепт божественної любові у суфізмі є не лише містичним архетипом, а й соціально-філософською категорією, яка зберігає актуальність для сучасних дискусій про толерантність, міжкультурний діалог та пошук духовних основ суспільної єдності.

Ключові слова: концепт божественної любові *divine love*, онтологічна структура, антропологічний принцип, універсальний принцип буття, практики реалізації божественної любові, міждисциплінарна модель.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливим науковими і практичними завданнями. Божественна любов (*divine love*, араб. *Ishq* або *Mahabba*) у суфійській традиції постає не лише як містична категорія, а як фундаментальна концепція, що визначає всю структуру духовного шляху людини. Вона є центральним елементом суфійської метафізики та філософської антропології, оскільки забезпечує поєднання онтологічного, етичного та соціального вимірів існування. Через любов людина не лише переживає трансцендентне, але й реалізує свою повноту як *al-Insān al-Kāmil*, досконалої, бездоганної особистості, що віддзеркалює божественні атрибути та функціонує як посередник між Творцем і творінням.

Актуальність дослідження визначається кількома аспектами. По-перше, філософсько-антропологічний вимір: любов до Бога формує внутрішню структуру особистості, її моральні та духовні якості, дозволяючи осмислити сутність людини у контексті універсального буття. По-друге, містико-практичний вимір: у суфійській традиції божественна любов реалізується через конкретні

духовні практики (зікр – *dhikr*, медитацію, поетичну творчість), що мають безпосередній вплив на психічну та соціальну поведінку людини. По-третє, компаративно-філософський вимір: аналіз концепту божественної любові дозволяє порівняти суфізм із іншими традиціями, зокрема неоплатонізмом та християнським вченням про обоження (*theosis*), а також з сучасною філософською антропологією (М.Шелер, Г.Плеснер), що розкриває універсальність цього феномену.

Таким чином, проблема вивчення божественної любові (*divine love*) у суфізмі має наукову значимість для розуміння основ духовної антропології, етики та метафізики, а також практичну цінність для сучасної релігійної думки та розвитку міжкультурного і міжрелігійного діалогу. Вона дозволяє осмислити, яким чином духовна практика та внутрішнє переживання любові можуть трансформувати людську особистість, спрямовуючи її до моральної, соціальної та онтологічної досконалості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика божественної любові (*divine love*) у суфізмі активно досліджується як у традиційному ісла-

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: nina_turk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

мознавстві, так і в сучасній філософській та релігійнознавчій літературі. Значний внесок у розуміння метафізичних аспектів концепту зробив А. Афіфі (Afifi, 1939), який у праці *The Mystical Philosophy of Muhyid' Din Ibn 'Arabi* системно розглядає структуру любові як основного принципу взаємодії між Абсолютом і світом. Афіфі підкреслює роль любові як механізму духовного вдосконалення та інтеграції онтологічного і морального вимірів буття.

Суфійську перспективу божественної любові також детально розкрив В.Читтік (Chittick, 1989) у книзі *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*, де показано, як любов виступає як містичний шлях пізнання Бога, інтегруючи в собі космологічні, антропологічні та гносеологічні аспекти. Читтік аналізує практики *dhikr*, *fana'* і *baqa'*, які реалізують божественну любов у духовному житті послідовників суфізму.

Внесок Р.Ніколсона (Nicholson, 1926), англійського сходознавця, дослідника ісламської літератури та ісламського містицизму, який вважається найталановитішим дослідником творчості Джалаладдіна Румі та перекладачем його творів на англійську, полягав у вивченні поетичної традиції, де божественна любов представлена через метафори, символи та образи, що дозволяють відчувати і пережити єднання з Богом у художній формі. Його дослідження підтверджують, що поетичне осмислення любові є невід'ємним компонентом містичного досвіду та духовного розвитку людини.

Сучасні дослідження також включають компаративний та міждисциплінарний підхід. Джон Мейендорф (Meyendorff, 1964) *A Study of Gregory Palamas* пропонує порівняння суфійського концепту з християнським *theosis*, показуючи структурні подібності процесу обожнення та духовного вдосконалення людини.

В рамках сучасної філософської антропології праці М. Шелера (Scheler, 2009) *The Human Place in the Cosmos* та Г. Плеснера (Plessner, 2019) *Levels of Organic Life and the Human*, дозволяють порівняти суфійське розуміння досконалості людини з поняттями духовної та тілесної ексцентричності, внутрішньої автономії та моральної відповідальності, що дає змогу усвідомити універсальний характер феномену божественної любові.

Серед сучасних досліджень також привернули увагу: робота *The Concept of Love In Sufism* (Wachid, 2022), де автор доводить, що поняття любові в суфізмі має кілька форм і класифікацій.

Дослідження виділяє п'ять типів любові: любов до себе; любов через користь від об'єкта; любов через красу й доброту (істинна любов); любов у моральному сенсі (наприклад, до пророка Мухаммада); любов, що виникає через таємну духовну спорідненість (*munāsabah*).

Також робота *From 'Hubb' to 'ishq': the development of love in early sufism* (Lumbard, 2007), де автор репрезентує розвиток та трансформації концептів «хуб» та «ішк» (любов) у ранньому суфізмі. Робота *"The Poetics of Divine Love: Metaphorical Expressions of 'Ishq in Rūmī's Masnavī-I Ma'navī"* (Yalçinkaya, 2025) де авторка дослідження розглядає, як Румі використовує мову кохання як засіб вираження невимовних містичних реалій божественної любові та єднання, а також для каталізації трансформації душі. Аналіз підкреслює незамінну роль метафори у вираженні того, що виходить за межі звичайної мови, ілюструючи, що в Манаві любов це не просто тема, а навмисний педагогічний інструмент та екзистенційний принцип, що веде шукача до емпіричного пізнання божественної єдності.

Робота *«The etiology of divine love in sufism and gnosis»* (Mammadova, 2025), де авторка досліджує концепцію того, що божественна любов є наріжним каменем суфійського містицизму та гнозису; розглядає відмінності між божественною любов'ю та людською прихильністю, підкреслюючи їхній вплив на суфіїв-практиків. У дослідженні *"Illumination of Divine Love: Rediscovering the Hikmats of Sufi Ahmad Yasawi"* (Juraev and Young-Jin, 2023) автори використовують філософську основу для вивчення складної концепції божественної любові, зокрема, розглядаючи історичний розвиток та тонкі значення термінів, пов'язаних з любов'ю, в суфізмі. Дослідження поглиблює розуміння погляду суфійської літератури на божественну любов, підкреслюючи її незмінне значення як універсального та позачасового аспекту людського досвіду, що виходить за межі часових та культурних меж.

Таким чином, сучасна наукова дискусія демонструє, що божественна любов у суфізмі розглядається як багатовимірний концепт, який поєднує метафізику, антропологію та практичну духовність. Автор спирається на роботи класиків ісламської містики Ібн Арабі (Ibn 'Arabi, 2016), Румі (Nicholson, 1926), класичні дослідження компаративістів (Мейендорф) та сучасну філософську антропологію (Шелер, Плеснер), що забезпечує міждисциплінарний та цілісний підхід до проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Попри значний обсяг досліджень божественної любові (*divine love*) у суфізмі, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо вивченими.

– Інтеграція метафізичних та антропологічних вимірів. Хоча роботи Ібн Арабі та Читтіка докладно розкривають метафізичну природу божественної любові та її роль у духовному вдосконаленні, досі бракує системного аналізу того, як ці метафізичні концепти взаємодіють із антропологічними моделями людської досконалості (*al-Insān al-Kāmil*) у практичному та соціальному контексті.

– Соціально-етичний вимір божественної любові. Існує обмежена кількість досліджень, що висвітлюють вплив любові до Бога на формування етичної поведінки, соціальної відповідальності та міжособистісних відносин у спільнотах, де практикується суфізм. Більшість праць зосереджені на індивідуальному містичному досвіді, тоді як соціально-етичні аспекти залишаються неповністю дослідженими.

– Компаративний аналіз із філософськими та релігійними традиціями. Попри наявність порівнянь із неоплатонізмом та християнським *theosis*, бракує глибинного аналізу універсальних архетипічних характеристик божественної любові та її актуальності для сучасної філософської антропології. Особливо це стосується інтеграції знань із містичних практик, поетичного осмислення та сучасної теорії духовного розвитку людини.

– Міждисциплінарний підхід до дослідження. Незважаючи на зростаючий інтерес до герменевтичних, психологічних і антропологічних методів, бракує комплексних міждисциплінарних досліджень, які б поєднували метафізику, практику духовного вдосконалення, етичні наслідки та соціокультурні аспекти.

Таким чином, дана стаття присвячується вирішенню цих невирішених питань: системному аналізу взаємодії метафізичних, антропологічних та соціально-етичних вимірів божественної любові, її практичних проявів у суфійській традиції, а також порівняльному осмисленню цього феномену у контексті інших релігійно-філософських систем.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Загальна мета дослідження полягає у всебічному аналізі концепту божественної

любви (*divine love*) у суфійській традиції з точки зору її метафізичних, антропологічних та соціально-етичних вимірів, а також у виявленні її значення для сучасної соціально-філософської та релігієзнавчої думки.

Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання наступних завдань:

– *Аналіз метафізичних аспектів божественної любові.* Виявити онтологічну структуру любові до Бога у працях Ібн Арабі та інших класиків суфізму; оцінити її роль у формуванні універсального принципу досконалості людини (*al-Insān al-Kāmil*).

– *Дослідження антропологічних та практичних вимірів.* Проаналізувати, як божественна любов проявляється у духовних практиках (зікр – *dhikr*, медитації, поетичній творчості); визначити її вплив на моральний, етичний та соціальний розвиток особистості.

– *Компаративний вимір.* Порівняти суфійський концепт божественної любові з аналогічними ідеями в неоплатонізмі, християнській містичній традиції (*theosis*) та сучасній філософській антропології; виявити універсальні архетипічні риси феномену та його актуальність у міждисциплінарному контексті.

– *Пропозиція нових підходів.* Систематизувати невирішені питання у дослідженні божественної любові; запропонувати міждисциплінарну модель аналізу, що поєднує метафізику, практику, етичні та соціальні аспекти.

Реалізація цих завдань дозволить окреслити комплексне розуміння божественної любові, її роль у духовному розвитку людини та її значення як універсального архетипу у суфійській метафізиці та філософській антропології.

Об'єктом дослідження є феномен божественної любові у суфійській традиції як складова ісламської містики та духовної практики.

Предметом дослідження є онтологічні, антропологічні, етичні та соціальні виміри концепту божественної любові, а також його інтерпретація у контексті суфійської метафізики, порівняльної філософії та сучасної філософської антропології.

Методологія дослідження концепту божественної любові (*divine love*) у суфізмі базується на міждисциплінарному підході, який поєднує філософський, релігієзнавчий, антропологічний та герменевтичний аналіз. Такий підхід забезпечує комплексне розкриття метафізичних, антропологічних та практичних аспектів феномену.

Філософський аналіз – використовується для систематизації концептуальних основ божественної любові у працях класиків суфізму (Ібн Арабі, Румі); дозволяє виділити онтологічну структуру любові, її зв'язок із ідеалом *al-Insān al-Kāmil*, а також інтеграцію космологічних і гносеологічних аспектів. *Історико-релігієзнавчий підхід* – забезпечує аналіз розвитку поняття *'Ishq* та *Mahabba* у різних суфійських школах; дозволяє виявити контекстуальні відмінності та еволюцію практик духовного вдосконалення, пов'язаних із божественною любов'ю. *Герменевтика містичного досвіду* – використовується для інтерпретації текстів та поезії Румі, що виражають переживання божественної любові; дозволяє зрозуміти суб'єктивне переживання духовного єднання з Абсолютом та його практичні наслідки для моральної та соціальної поведінки. *Компаративний підхід* забезпечує зіставлення суфійського концепту божественної любові з аналогічними ідеями в неоплатонізмі, християнському *theosis* та сучасній філософській антропології; дає змогу виділити універсальні архетипічні характеристики феномену та оцінити його міжкультурну та міждисциплінарну значущість. *Систематизація та синтез*. Методологія передбачає інтеграцію теоретичного аналізу, герменевтики текстів та компаративних досліджень; це дозволяє створити цілісну модель розуміння божественної любові, яка враховує її метафізичний, антропологічний, практичний та соціальний виміри.

Застосування цієї методології забезпечує наукову обґрунтованість висновків та дозволяє поєднати класичні підходи до суфійської містики з сучасними філософськими та релігієзнавчими концепціями, що підкреслює актуальність та новизну дослідження.

Виклад осново матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У суфійській традиції *'Ishq* означає пристрасну, всепоглинаючу любов до Бога, яка виходить за межі розумового пізнання. *Mahabba* більш загальна, характеризує любов як початкову мотивацію духовного шляху. Ці поняття тісно пов'язані з ідеалом досконалої людини (*al-Insān al-Kāmil*), яка здатна віддзеркалювати божественні якості у світі. Ібн Арабі описує любов як універсальну силу, яка підтримує взаємозв'язок між Творцем і творінням. У *Futūḥāt al-Makkiyya* (Ibn 'Arabi, 1980) любов постає як засіб очищення душі, що веде до *fana'* (самознищення его) і *baqā'*

(перебування у Бозі). У поезії Румі (Nicholson, 1926) божественна любов виражена через метафори танцю, вогню, потоку води. Любов виступає як провідник до пізнання Бога і прояву істини у світі, одночасно поєднуючи особистий і космічний виміри.

Метафізичні аспекти божественної любові. Онтологічна структура. У суфійській метафізиці божественна любов (*'ishq*, *mahabba*) постає не лише як емоційно-психологічний стан, а передусім як **онтологічна категорія**, що має фундаментальне значення для розуміння структури буття. Вона є первинним імпульсом творіння: за свідченням численних суфійських авторів, саме божественна любов стала причиною, чому Абсолют явив світ у його множинності. Таким чином, любов розглядається як внутрішня енергія космосу, що поєднує трансцендентне й іманентне.

Через любов відбувається прояв божественних імен та атрибутів (*asmā' wa ṣifāt*) у творінні. Кожна істота є віддзеркаленням певного імені Бога, але лише *al-Insān al-Kāmil* (досконала людина) здатний у собі інтегрувати всі імена й атрибути, утворюючи універсальне дзеркало Божественної Реальності. У цьому сенсі любов виконує роль онтологічного посередника, що поєднує нескінченність Абсолюту зі скінченними формами світу.

Особливе місце у цьому процесі займає вчення Ібн Арабі, який розглядає любов як **осову категорію буття**. Він підкреслює, що саме любов уможливіло рух від небуття до буття, від потенційності до актуальності. Через любов здійснюється коло творіння (*al-fayḍ al-mutaṣil*), у якому світ постійно повертається до свого джерела. Таким чином, любов є не просто емоційною якістю, а метафізичною динамікою, що підтримує цілісність космосу (Ibn 'Arabi, 2016).

Втілення цієї динаміки знаходить свій найвищий прояв у концепті *al-Insān al-Kāmil*. Досконала людина є антропологічним центром онтологічної структури любові, оскільки саме в ній досягається повна інтеграція божественних імен та атрибутів. У своїй сутності вона віддзеркалює Абсолют, а у своїх діях реалізує гармонію між небесним і земним. Таким чином, *al-Insān al-Kāmil* стає не лише зразком духовної досконалості, а й **онтологічним вузлом**, у якому поєднується універсальність і цілісність буття.

З цієї перспективи любов у суфізмі виконує подвійну функцію: як **метафізична категорія**, вона забезпечує зв'язок між Абсолютом і світом, будучи енергією творіння та збереження буття; як

антропологічний принцип, вона знаходить своє завершення у людині, яка здатна не лише пережити любов до Бога, але й ставати її носієм і провідником у космосі.

Таким чином, онтологічна структура любові у суфізмі є багаторівневою: від трансцендентного джерела у Бозі, через космологічне розгортання імен та атрибутів, до антропологічного втілення в *al-Insān al-Kāmil*. Це дозволяє розглядати божественну любов як **універсальний принцип буття**, що інтегрує духовне, космічне та людське виміри існування.

У суфійській традиції любов розглядається як основний шлях наближення до Бога. Вона не обмежується емоційним почуттям, а постає як глибинний онтологічний принцип, що веде душу через різні стадії очищення та трансформації.

Через любов серце (*qalb*) звільняється від прив'язаності до матеріального світу і спрямовується до свого джерела – Божественного. Практики *dhikr* (ритмічне згадування імен Бога), медитація (*muraqaba*) та поетичне занурення у символи божественної любові стають інструментами цього духовного руху.

Фінальним результатом подорожі любові є досягнення станів: **fanā'**, «знищення» індивідуального еґо, розчинення у Божественній реальності. Це не означає втрату особистості, а радше її трансформацію, коли «я» перестає існувати як відокремлене начало; **baqā'** «перебування» або «продовження» у Бозі, що символізує новий рівень буття, в якому людина зберігає індивідуальність, але вже як носій божественної любові та провідник її у світ (Khan, 2017, p.8).

Любов у суфізмі є **шляхом до онтологічної єдності** з Абсолютом. Вона трансформує людину, роблячи її учасником божественного буття і сприяючи формуванню ідеалу *al-Insān al-Kāmil*, досконалої людини, що поєднує у собі духовну глибину, моральну цілісність і здатність відображати універсальність Бога.

Космологічні імплікації. У суфійській космології любов постає також як принцип, що структурує Всесвіт. Творіння у своїй основі розглядається як віддзеркалення Божої краси (*Jamāl*) та могутності (*Jalāl*), а любов виступає тією силою, що поєднує ці дві іпостасі в єдиній гармонії. Згідно з традицією, саме божественна любов стала причиною творіння: Бог створив світ із любові, аби Його імена та атрибути могли проявитися у різноманітні форм. У цьому сенсі любов виконує функцію космічного «зв'язку» (*rabita*), що підтримує

порядок, взаємодію та розвиток усіх рівнів буття, від духовного до матеріального. Космологічний вимір любові у суфізмі виявляється у двох головних аспектах: як **онтологічний принцип**, що визначає сам факт існування світу та як динамічна сила, яка спрямовує все творіння до повернення у своє першоджерело – Абсолют.

Отже, любов у суфійській традиції не обмежується сферою особистої містичної практики, а має універсальне значення, оскільки пояснює структуру і сенс космосу як прояву Божественного.

Антропологічні та практичні виміри. Людина як носій божественної любові. У суфізмі любов постає не лише як космологічний чи метафізичний принцип, а й як основоположна антропологічна категорія, що визначає природу та призначення людини. Саме через любов розкривається її здатність бути посередником між трансцендентним Абсолютом і створеним світом, а також реалізовувати власну духовну сутність. Ключовим у цьому контексті є вчення про *al-Insān al-Kāmil* (досконалу людину). На антропологічному рівні досконалість людини полягає у її здатності вбирати у свою сутність усі божественні атрибути, віддзеркалювати їх у власному житті та втілювати в соціальному і культурному середовищі. Любов у цьому випадку виступає не просто як внутрішнє почуття, а як трансформативна сила, яка спрямовує людину на шлях духовного зростання та самоперевершення.

У поезії Румі любов описується як вогонь, що очищує серце від еґоцентризму та еґоїзму (*nafs*), відкриваючи людину для єдності з Абсолютом (Khan, 2017, p.8). Антропологічна функція любові полягає у тому, щоб зруйнувати бар'єри між «я» та «Ти», між частковим і всеохопним, між людиною та Богом. У цьому сенсі любов є **онтологічною умовою духовного вдосконалення**, без якої неможливе досягнення стану досконалості.

Особливу увагу слід звернути на соціально-етичний аспект антропологічного виміру любові. На відміну від суто індивідуалістичного переживання містичного досвіду, суфійська традиція розглядає любов як **модель стосунків у суспільстві**. Той, хто пізнав божественну любов, стає здатним до милосердя, співчуття та служіння іншим. Таким чином, любов формує **етичний кодекс досконалої людини**, що охоплює як особистісний, так і колективний рівень буття.

Антропологічний вимір любові також виявляється у духовних практиках, що спрямовані на інтеграцію людини в божественний поряд-

док. Практики *dhikr* (постійного згадування Бога), медитації, ритуальних співів і поетичної творчості виступають як засоби **перетворення любові з емоційного стану у спосіб буття**. Через ці практики любов стає не лише містичним досвідом, а й постійною антропологічною реальністю, яка формує людину як цілісну духовну істоту.

Таким чином, антропологічний вимір божественної любові у суфізмі можна розглядати у трьох головних аспектах:

1. Внутрішньо-особистісному, очищення серця та подолання егоцентризму.
2. Соціально-етичному, формування стосунків, заснованих на милосерді, співчутті та служінні.
3. Духовно-практичному, реалізація любові у містичних практиках, що перетворюють людину на носія божественних атрибутів.

У сукупності ці аспекти утворюють цілісну антропологічну модель, в якій любов постає як універсальний принцип людської досконалості та основа інтеграції особистісного, соціального й духовного буття.

Практики реалізації божественної любові. Божественна любов у суфізмі вкорінена у практиках духовного вдосконалення, які мають на меті перетворення внутрішнього досвіду людини та втілення любові у спосіб буття. Центральне місце серед них посідає зікр *dhikr* ритуал постійного згадування Бога. **Зікр, Dhikr** (араб. *ذِكْر* – «пам'ять», «згадування») полягає у багаторазовому повторенні імен Бога, зокрема сакральної формули *lā ilāha illā Allāh* («немає божества, окрім Бога»). У суфійській традиції *dhikr* розглядається як практика активізації духовного сприйняття, що очищує серце від марнотних думок і спрямовує його виключно до Бога. Ритмічне повторення імені в поєднанні з контролем дихання та тілесними рухами створює особливий стан свідомості, у якому адепт відчуває внутрішню присутність Божественного. Через *dhikr* любов стає не лише почуттям, а й **онтологічним досвідом єдності** з Абсолютом. Повторення імен Бога має силу викликати стан духовного захоплення (*wajd*), у якому серце адепта розкривається для прийняття божественної любові. Таким чином, *dhikr* є не просто молитвою чи згадуванням, а **метафізичним актом**, що перетворює онтологічну структуру людини.

Окрім зікру, важливу роль у реалізації любові відіграють інші практики:

Sama (в деяких країнах *sema*) – слухання музики та поезії, яке супроводжується ритуаль-

ним танцем (як у традиції «танцюючих дервішів» ордену Мевлевійя). Через гармонію ритму та мелодії адепти переживають стан екстазу (*ḥāl*), що відкриває внутрішнє відчуття божественної любові. **Медитація та споглядання** (*muraqaba*) – практика зосередження свідомості на Бозі, що сприяє глибшому відчуттю Його присутності. Вона дозволяє адептові відмовитися від ілюзій зовнішнього світу та досягнути істини єдності (*tawhīd*) (Trimingham, 1971). **Поетична творчість** – у творах Румі (Nicholson, 1926, p.272-273), Хафіза (Hafiz, 1897, p.93-94), Аттара (Attar, 1954, p.162) любов описується як полум'я, що спалює его й відкриває шлях до Бога. Поезія у цьому випадку є не лише естетичним актом, а й духовною практикою, що транслює досвід божественної любові для інших.

Тож, суфійські практики *dhikr*, *sama*, медитація та поетичне натхнення, формують цілісну систему реалізації любові, де емоційне, інтелектуальне, тілесне й духовне інтегруються у єдиному досвіді. Любов у цьому контексті постає як внутрішній стан і практично здійснення реальність, що втілюється у ритуалі, мистецтві та спільнотному житті.

Соціальні та етичні наслідки. Любов до Бога в суфізмі має безпосередні етичні та соціальні виміри. Вона формує людину як духовно досконалу істоту, здатну втілювати божественні якості у щоденному житті. Насамперед ідеться про розвиток **емпатії, милосердя, справедливості та терпимості**, що є наслідком внутрішнього злиття з любов'ю Абсолюту. У суфійській традиції наголошується, що справжня любов до Бога неминуче проявляється у любові до творіння. Це означає не лише духовну солідарність, але й активне служіння іншим, що реалізується через добродійність, наставництво та виховання учнів у суфійських братствах. Таким чином, любов стає основою **соціальної етики**, яка поєднує містичний досвід з конкретними формами суспільної взаємодії.

Етичний вимір суфійської любові полягає також у самопоходанні: відмова від егоцентричних прагнень веде до формування людини, здатної бачити в кожному ближньому відображення Божественного. У цьому виявляється глибинний зв'язок любові з ідеалом *al-Insān al-Kāmil*, який уособлює інтеграцію містичного й етичного, особистого й суспільного.

Отже, соціально-етичні наслідки суфійського вчення про любов можна розглядати як **модель**

духовно зорієнтованого суспільства, де любов до Бога стає джерелом гуманності та справедливості у міжлюдських відносинах.

Порівняльний аналіз. Суфізм і неоплатонізм. У неоплатонізмі, зокрема у вченні Плотіна (Plotinus, 1917), ключовим є концепт Єдиної Душі (One Soul), яка об'єднує всі індивідуальні душі та слугує посередником між Абсолютом (Єдиним) і матеріальним світом. Ця ідея підкреслює універсальну єдність буття, де всі множинні прояви сходять до єдиного джерела. У суфійській традиції подібну функцію виконує любов до Бога, яка виступає універсальною духовною силою, що долає розділеність і з'єднує окремі душі в єдине містичне співтовариство. Як і у неоплатонічній системі, суфійська думка розглядає людину не як замкнену істоту, а як відкрите відображення Абсолюту, покликане повернутися до свого джерела.

При цьому суфійський акцент на *divine love* надає цій єдності екзистенційно-емоційного виміру: якщо в неоплатонізмі шлях душі до Єдиного описується як інтелектуальне сходження, то в суфізмі він переживається через любов, пристрасне прагнення та внутрішнє спалення у Божественному. Порівняння суфізму з неоплатонізмом показує, що обидві традиції спрямовані на подолання множинності й відновлення первісної єдності, проте роблять це різними шляхами, через інтелектуальне самоспоглядання у Плотіна та через любов як онтологічну силу у суфізмі.

Суфізм і християнський «theosis». У християнській патристичній традиції, особливо у вченні Григорія Палами (Palamas, 1983), центральним є поняття **theosis** – обоження людини через участь у божественних енергіях (*energeiai*), але без злиття з Божою сутністю (*ousia*). Це означає, що людина стає причасною до божественного життя, зберігаючи при цьому свою онтологічну відмінність від Творця.

У суфізмі ми знаходимо подібну структуру у вченні про **fana'** (знищення «єго», самості; розчинення в Бозі) та **baqa'** (перебування у Бозі) (Khan, 2017, p.8). Як і в концепції *theosis*, ідеться не про тотожність із сутністю Бога, а про містичне причастя до Його атрибутів і дії. Суфій проходить шлях внутрішнього очищення, відмови від власної волі й остаточного «розчинення» в любові до Абсолюту, що приводить його до нового буття, укоріненого у Бозі.

Подібність двох традицій полягає у визнанні того, що людське життя досягає своєї повноти

лише у зв'язку з Божественним, і що цей зв'язок не є абстрактним, а переживається у досвіді – через молитву, аскезу, містичне споглядання чи любовне віддання. Водночас різниця полягає в акцентах: у православній містичній теології наголошується на енергійному спілкуванні з Богом, тоді як у суфізмі домінує мотив любові як трансформуючої сили, що веде людину до стану *al-Insān al-Kāmil*.

Можна стверджувати, що **theosis** і суфійське **fana'/baqa'** є двома моделями одного духовного процесу – участі людини у Божественному, яка не скасовує її унікальної особистісності, а, навпаки, підносить її до рівня справжньої досконалості.

Суфізм і сучасна філософська антропологія. У XX столітті філософська антропологія в особі М. Шелера (Scheler, 2009) та Г. Плеснера (Plessner, 2019) наголосила на подвійній природі людини – духовній і тілесній. Шелер визначав людину як істоту, яка здатна підніматися над власними біологічними імпульсами завдяки духовному виміру, тоді як Плеснер вводив поняття ексцентричної позиційності, що означає здатність людини виходити за межі своєї тілесності й усвідомлювати себе у світі.

У суфійській традиції ми знаходимо подібне поєднання: божественна любов виступає інтегративним принципом, який єднає духовне та тілесне в людині. Любов у суфізмі не заперечує тілесність, але трансформує її, роблячи інструментом духовного вдосконалення. Саме через любов відбувається гармонізація тілесної присутності людини у світі та її спрямованості до Абсолюту.

Таким чином, можна говорити про концептуальну близькість суфійського розуміння людини до ідей сучасної філософської антропології: якщо Шелер і Плеснер розкривають антропологічний парадокс «тілесного духу» та «духовного тіла», то суфізм пропонує містичний шлях його подолання через любов до Бога, що синтезує екзистенційний і онтологічний виміри людського буття. Суфійська концепція *divine love* може бути прочитана як містичний аналог ексцентричної позиційності, де людина завдяки любові виходить за межі своєї обмеженої самості та відкривається універсальному виміру буття.

Аналіз концепту *divine love* у суфізмі потребує багатовимірної підходу, який здатний охопити не лише богословсько-містичні виміри, а й антропологічні, соціальні та культурні контексти. У цьому дослідженні пропонується **міждисциплінарна модель**, що поєднує:

1. Метафізичний вимір – вивчення любові як онтологічної категорії, через яку відкривається структура буття. Тут враховуються вчення Ібн Арабі про досконалу людину *al-Insān al-Kāmil*, неоплатонічні ідеї єдності та патристична концепція *theosis*.

2. Практичний (містико-ритуальний) вимір – аналіз конкретних технік реалізації любові: зікр *dhikr*, медитація, поетичні практики, що ведуть до станів фана *fana'* та бака *baqā'*. Практика виступає способом втілення метафізики у життєвому досвіді.

3. Етичний вимір – осмислення того, як божественна любов трансформує внутрішній світ людини, стимулює розвиток чеснот (емпатія, милосердя, терпимість) і формує моральні орієнтири (Білокопитова та Ель Гуессаб, 2025).

4. Соціальний вимір – дослідження впливу любові на формування спільнот: суфійські тарікати, соціальна активність у вигляді благодійності, наставництва, духовного керівництва та різних соціальних інституцій (Білокопитова та Ель Гуессаб, 2025)

5. Порівняльно-філософський вимір – інтеграція суфійських уявлень з іншими антропологічними моделями: неоплатонізмом, християнською містикою та сучасною філософською антропологією (Шелер, Плеснер).

У результаті формується цілісна аналітична рамка, яка дозволяє побачити божественну любов у суфізмі не лише як окреме релігійне поняття, але як універсальний архетип духовного досвіду, що поєднує метафізику, практику та соціальну етику (рис. 1).

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. У результаті проведеного дослідження встановлено, що концепт любові *divine love* божественної любові (*'ishq, maḥabba*) у суфізмі має універсальний характер, поєднуючи онтологічний, антропологічний, космологічний, етичний і соціальний виміри. Любов у суфійській традиції постає не лише як внутрішній стан містика, але і як засадничий принцип творіння, що забезпечує єдність між Богом і світом, Абсолютом і множинністю. Вона є провідною силою на шляху духовного вдо-



Рис. 1. Міждисциплінарна модель дослідження божественної любові (*divine love*) у суфізмі

Джерело: розробка автора.

сконалення та реалізується через практики зікру *dhikr*, медитацію, поетичне і художнє вираження. Ідеал досконалої людини *al-Insān al-Kāmil*, сформований у суфійській метафізиці, репрезентує найвищу форму втілення любові, як віддзеркалення божественних атрибутів і провідника до Єдиного.

Порівняльний аналіз показав, що суфійська концепція любові має точки дотику з неоплатонічним ученням про Єдине, з християнською доктриною *theosis* у візантійській традиції, а також із сучасною філософською антропологією (М. Шелер, Г. Плеснер). Це дозволяє говорити про універсальність архетипу любові як інтегративної сили, що формує цілісне бачення людської природи.

Перспективи подальших пошуків полягають у розширенні міждисциплінарного аналізу феномену божественної любові (*divine love*) в суфізмі, зокрема у площині когнітивних наук, нейроантропології та психології релігії. Важливим завданням є також дослідження соціокультурних аспектів суфійської любовної містики в контексті міждисциплінарного діалогу, глобальної етики та сучасної антропології духовності. Подальший розвиток цієї теми відкриває можливість глибшого осмислення не лише релігійного, але й універсально-філософського значення любові як принципу людського буття.

Список використаних джерел

- Білокопитова Н., Ель Гуессаб К., Феномен соціальних інституцій алеві-бекташі в контексті етики чеснот, *Вісник гуманітарних наук*, (8). 2025 <https://doi.org/10.5281/zenodo.15687191>
- Attar, Farid al-Din. *The Conference of the Birds (Mantiq al-Tayr)*. Transl. by C. S. Nott. London: Routledge & Kegan Paul, 1954. <https://sufipathoflove.com/wp-content/uploads/2019/10/the-conference-of-the-birds.pdf>

- Afifi, A. A. *The Mystical Philosophy of Muhyid' Din Ibn 'Arabi*. 1939. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.171931/page/n9/mode/2up>
- Chittick, W. C. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. 1989. <https://archive.org/details/TheSufiPathOfKnowledgeWilliamC.Chittick>
- Hafiz of Shiraz. *The Divan of Hafez*. Transl. by Gertrude Bell. London: William Heinemann, 1897. <https://traditionalhikma.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Divan-of-Hafiz-English-Persian.pdf>
- Ibn 'Arabi. *Futūḥāt al-Makkiyya* [The Meccan Revelations]. Cairo : al-Hay'a al-Miṣriyya al-Āmma lil-Kitāb, 1980. 560 p. <https://archive.org/details/ibn-arabi-futuh-at-makkiyya-mansub/Muhyiddin%20ibn%20Arabi%20-%20al-Futuh-at%20al-Makkiyya-01/page/n11/mode/2up>
- Ibn 'Arabi. *Fusus al-Hikam* [The Seals of Wisdom] 2016 https://dn790007.ca.archive.org/0/items/QaseedBurdaShareefInArabicPunjabiUrduFarsiEnglish_201609/Fusus-Al-Hikam-the-Seals-of-Wisdom.pdf
- Juraev, Zuhridin, and Young-Jin Ahn. "Illumination of Divine Love: Rediscovering the Hikmats of Sufi Ahmad Yasawi". *Afkar: Jurnal Akidah Dan Pemikiran Islam* 25 (2) 2023: 193-224. <https://doi.org/10.22452/afkar.vol25no2.6>
- Khan, Amina Kausar, On becoming naught: reading the doctrine of fana and baqa in the Mathnawi of Jalal al-Din Rumi. MTh(R) thesis. University of Glasgow 2017, <https://theses.gla.ac.uk/8222/7/2017KhanMThR.pdf>
- Lumbard, Joseph E. B. "From 'Ḥubb' to 'ishq': the development of love in early sufism." *Journal of Islamic Studies* 18, no. 3 2007: 345–385. <http://www.jstor.org/stable/26200249>
- Mammadova, Ilhama. The Etiology of Divine Love in Sufism and Gnosis. *Metafizika* 8 (6) 2025:116-124. <https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.116-124>
- Meyendorff, J. *A Study of Gregory Palamas*. 1964. <https://archive.org/details/studyofgregorypa0000meyer/page/n5/mode/2up>
- Nicholson, R. A. *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*. 1926 <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.151299/page/n3/mode/2up>
- Palamas G. *The Triads*. New York : Paulist Press, 1983. 173 p. <https://magnusinstitute.org/wp-content/uploads/2021/08/Gregory-of-Palamas-The-Triads.pdf>
- Plotinus. *The Enneads*. Trans. Stephen MacKenna, 1917.
- Plessner, H. *Levels of Organic Life and the Human*. 2019. <https://philpapers.org/rec/PLELOO>
- Scheler, M. *The Human Place in the Cosmos*. 2009. <https://archive.org/details/humanplaceincosm0000sche>
- Trimingham J. S. *The Sufi Orders in Islam*. Oxford : Clarendon Press, 1971. 360 p.
- Wachid, Abdul B.S. The Concept Of Love In Sufism, *Jurnal Sastra Indonesia* 11 (3) 2022, 219-226, DOI <https://doi.org/10.15294/jsi.v11i3.52135>
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. "The Poetics of Divine Love: Metaphorical Expressions of 'Ishq in Rūmī's Masnavī-I Ma'navī". *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, no. 1, 2025: 101-26. <https://doi.org/10.32739/ustad.2025.7.78>
- References
- Bilokopytova N., El Guessab K., (2025) The phenomenon of social institutions of the Alevi-Bektashi in the context of virtue ethics, *Humanities Science Bulletin*, (8). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15687191>
- Attar, Farid al-Din. (1954) *The Conference of the Birds (Mantiq al-Tayr)*. Transl. by C. S. Nott. London: Routledge & Kegan Paul, <https://sufipathoflove.com/wp-content/uploads/2019/10/the-conference-of-the-birds.pdf>
- Afifi, A. A. (1939) *The Mystical Philosophy of Muhyid' Din Ibn 'Arabi*. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.171931/page/n9/mode/2up>
- Chittick, W. C. (1989) *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. <https://archive.org/details/TheSufiPathOfKnowledgeWilliamC.Chittick>
- Hafiz of Shiraz. (1897) *The Divan of Hafez*. Transl. by Gertrude Bell. London: William Heinemann, <https://traditionalhikma.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Divan-of-Hafiz-English-Persian.pdf>
- Ibn 'Arabi (1980) *Futūḥāt al-Makkiyya* [The Meccan Revelations]. Cairo : al-Hay'a al-Miṣriyya al-Āmma lil-Kitāb, 560 p. <https://archive.org/details/ibn-arabi-futuh-at-makkiyya-mansub/Muhyiddin%20ibn%20Arabi%20-%20al-Futuh-at%20al-Makkiyya-01/page/n11/mode/2up>
- Ibn 'Arabi. (2016) *Fusus al-Hikam* [The Seals of Wisdom] https://dn790007.ca.archive.org/0/items/QaseedBurdaShareefInArabicPunjabiUrduFarsiEnglish_201609/Fusus-Al-Hikam-the-Seals-of-Wisdom.pdf
- Juraev, Zuhridin, and Young-Jin Ahn (2023) Illumination of Divine Love: Rediscovering the Hikmats of Sufi Ahmad Yasawi. *Afkar: Jurnal Akidah Dan Pemikiran Islam* 25 (2) : 193-224. <https://doi.org/10.22452/afkar.vol25no2.6>
- Khan, Amina Kausar, (2017) On becoming naught: reading the doctrine of fana and baqa in the Mathnawi of Jalal al-Din Rumi. MTh(R) thesis. University of Glasgow, <https://theses.gla.ac.uk/8222/7/2017KhanMThR.pdf>
- Lumbard, Joseph E. B.(2007) From 'Ḥubb' to 'ishq': the development of love in early sufism. *Journal of Islamic Studies* 18, no. 3: 345–385. <http://www.jstor.org/stable/26200249>

- Mammadova, Ilhama. (2025) The Etiology of Divine Love in Sufism and Gnosis. *Metafizika* 8 (6): 116-124. <https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.116-124>
- Meyendorff, J. (1964) *A Study of Gregory Palamas*. <https://archive.org/details/studyofgregorypa0000meyer/page/n5/mode/2up>
- Nicholson, R. A. (1926) *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*. 1926 <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.151299/page/n3/mode/2up>
- Palamas G. (1983) *The Triads*. New York : Paulist Press, 173 p. <https://magnusinstitute.org/wp-content/uploads/2021/08/Gregory-of-Palamas-The-Triads.pdf>
- Plotinus. (1917) *The Enneads*. Trans. Stephen MacKenna.
- Plessner, H. (2019) *Levels of Organic Life and the Human*. <https://philpapers.org/rec/PLELOO>
- Scheler, M. (2009) *The Human Place in the Cosmos*. <https://archive.org/details/humanplaceincosm0000sche>
- Trimingham J. S. (1971) *The Sufi Orders in Islam*. Oxford : Clarendon Press, 360 p.
- Wachid, Abdul B.S. (2022) The Concept Of Love In Sufism, *Jurnal Sastra Indonesia* 11 (3), 219-226, DOI <https://doi.org/10.15294/jsi.v11i3.52135>
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. (2025) The Poetics of Divine Love: Metaphorical Expressions of 'Ishq in Rūmī's Masnavī-I Ma'navī. *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, no. 1, 101-26. <https://doi.org/10.32739/ustad.2025.7.78>

NINA, BILOKOPYTOVA – Candidate of Philosophical Sciences,
 Doctoral student of the Philosophy, Public Administration and Social Work Department,
 Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
 E-mail: nina_turk@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

THE IDEA OF “DIVINE LOVE” IN THE SUFI TRADITION: ANTHROPOLOGICAL AND METAPHYSICAL ASPECTS

Abstract

The article is devoted to the analysis of the concept of divine love in the Sufi tradition through the lens of socio-philosophical discourse. The focus is placed on understanding love not only as a mystical experience but also as a universal principle that shapes social relations, moral norms, and anthropological ideals. In Sufism, divine love serves as the foundation for the formation of the ideal of the Perfect Human (*al-Insān al-Kāmil*), embodying the integration of spiritual and social dimensions of existence, capable of harmonizing both individual and collective being. The overall aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the concept of divine love in the Sufi tradition in terms of its metaphysical, anthropological, and socio-ethical dimensions, as well as to identify its significance for contemporary socio-philosophical and religious thought. Socio-philosophical analysis allows for a comparison between the Sufi understanding of love, the Christian doctrine of *theosis*, the Neoplatonic idea of the Universal Soul, and modern concepts of philosophical anthropology (M. Scheler, H. Plessner). It is emphasized that Sufi love not only shapes the spiritual personality but also sets a social ideal of coexistence, in which harmony among people is possible only on the basis of love as a metaphysical and ethical force. An interdisciplinary model of analysis is proposed, combining metaphysical, practical, ethical, and social aspects. The study concludes that the concept of divine love in Sufism is not only a mystical archetype but also a socio-philosophical category that remains relevant to contemporary discussions on tolerance, intercultural dialogue, and the search for spiritual foundations of social unity.

Key words: concept of divine love, ontological structure, anthropological principle, universal principle of being, practices of realizing divine love, interdisciplinary model.

© The Authors(s) 2025
 This is an open access article under
 The Creative Commons CC BY license

Received date 15.10.2025
 Accepted date 10. 11.2025
 Published date 15.12.2025

How to cite: Білокопитова, Ніна. Ідея «DIVINE LOVE» у суфійській традиції: антропологічні та метафізичні аспекти. *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 25(102). P. 19–28.
 doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-02>